

## PRIKAZI I RECENZIJE

Jadranka Rebeka Anić – Irena Sever Globan

### **MARIJA MAGDALENA: OD ISUSOVE UČENICE DO FILMSKE BLUDNICE. TEOLOŠKO-KULTURALNA ANALIZA**

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2018.

Knjiga dviju autorica dijeli se na dva dijela. Moglo bi se reći da se radi o dvjema knjigama u jednoj. Prvi dio nosi naslov *Marija iz Magdale od Novoga zavjeta do legendi*, a drugi dio *Bludnica, obraćenica, učenica: 120 godina Marije Magdalene na filmu*. Jadranka Rebeka Anić autorica je prvoga dijela, a Irena Sever Globan drugoga. Razlog tome što se ove dvije knjige nalaze u istim koricama nije samo zajednički lik koji se obrađuje: Marija iz Magdale ili Marija Magdalena. Zajednička je i nakana i nastojanje: traženje autentičnoga lika Marije Magdalene ispod debelih naslaga tekstova, tradicijâ, uvriježenih mišljenja i predrasuda koje su se stoljećima slagale jedna na drugu.

To je težak posao koji zahtijeva asketsko pročišćavanje i sa strane pisca i sa strane čitatelja. Ne radi se o tome da se krene od nule kao da za lik Marije Magdalene tek prvi put čujemo. Naprotiv, polazi se od svega onoga što se o Mariji Magdaleni pisalo i govorilo i još se uvijek piše i govori. A sve ono što o njoj čujemo, čitamo ili gledamo – bilo to istinito ili ne – svjedoči nam da je lik Marije Magdalene stvaran povijesni lik. Ona nije literarna fikcija na koju bismo posve slobodno mogli projicirati sve što želimo. No to što je tipično za izmišljene književne likove, događa se i stvarnim povijesnim osobama. Ne mora to biti nužno ni loše. Čak može biti i korisno ako služi za izgradnju onoga što je u ljudima dobro. Ipak, istina nas uvijek obvezuje da stvarni lik razlikujemo od svega onoga što mu se iz bilo kojega razloga pripisuje.

Autorice su se potrudile na taj način pristupiti liku Marije Magdalene, i to na dva terena: jedan je papir ili pergamena, a drugi je filmsko platno. Oba terena povezana su s Biblijom, preciznije Novim zavjetom kao prvim izvorom podataka o Mariji Magdaleni. Autorice prate kako se lik te žene prikazivao riječima i slikama. Ipak, prvi dio knjige više je povezan s Biblijom od drugoga

jer izravno analizira sve biblijske tekstove u kojima se spominje Marija Magdalena. Stoga se, kao bibličar, ovdje zadržavam na tom dijelu knjige.

Potrebno je ipak prije toga reći da autorice zajedno potpisuju uvodni dio knjige u kojemu se donosi pregled rasprava i uvod u temu. To obuhvaća oko dvadeset pet stranica teksta u kojemu vidimo da su autorice u svome radu proučile relevantnu literaturu, uglavnom na engleskom jeziku. Autorice se u svome radu često pozivaju na druge autore koji su istraživali lik Marije Magdalene. To pokazuje njihovu akademsku čestitost, ali ništa ne umanjuje ono što se iz stranice u stranicu sve više potvrđuje, a to je vrijednost ove knjige ne samo kao doprinosa bibliografiji na hrvatskome jeziku nego kao originalna djela koje bi trebalo učiniti dostupnim i na nekom od velikih svjetskih jezika.

Evo, napokon, sadržaja prvoga dijela ove knjige. Slijedimo njegovu podjelu na pet poglavlja.

Najprije se postavlja pitanje identiteta Marije iz Magdale, a kao glavni problem detektira se stapanje različitih ženskih novozavjetnih likova u jedan lik. Marija Magdalena poistovjećena je s grešnicom koja je Isusu prala noge svojim suzama i otirala ih svojom kosom, preljubnicom koju je Isus spasio od smrti kamenovanjem, ženom koja je pomazala Isusa pomašću prije njegove muke, a taj niz mogao bi se i nastaviti. Treba reći da stapanje više likova u jedan nije nešto što se odnosi samo na Mariju Magdalenu, ali to se u njezinu slučaju dogodilo na poseban način. Naime, kod drugih biblijskih, uglavnom starozavjetnih, likova kao što su primjerice Abraham, Mojsije, Samuel, Šaul, David, znamo da su se u njih utopili neki drugi, nama nepoznati povijesni ili literarni likovi, ali u samom biblijskom tekstu oni se ne poistovjećuju s nekim drugim spomenutim imenovanim ili neimenovanim biblijskim likom. Autorica (Jadranka Rebeka Anić) stoga s jedne strane prihvaća realnost koja se, uostalom, događa i danas kada iz homiletskih razloga više likova stopimo u jedan, ali se pita zašto se takvo stapanje dogodilo s Marijom Magdalenom, a ne s važnim novozavjetnim muškim likovima (str. 59). Tako postavljeno pitanje nije samo retoričko. Ono proširuje temu s lika jedne žene na položaj žene u Crkvi općenito od ranoga kršćanstva do danas.

Ovdje bih, osvrćući se na autoričino pitanje, primijetio da se provjereno stapanje različitih likova u jedan događa i kod muških novozavjetnih likova, ali na drugi način. Radi se o pseudoepigrafskim postupcima. Dva su primjera dovoljna: Ivan i Pavao. Njima se pripisuje autorstvo novozavjetnih spisa koje su napisali drugi pisci, pa su na taj način i jedan i drugi poistovjećeni s drugim nama nepoznatim, ali ipak stvarnim povijesnim likovima. Što se tiče drugih

vrsta stapanja različitih muških likova u jedan, smatram da je autoričino pitanje izazov za daljnja istraživanja.

U drugome poglavlju navode se i analiziraju svi novozavjetni tekstovi koji se tiču Marije Magdalene. Ona je poimence spomenuta u sva četiri evanđelja te autorica analizira sve relevantne tekstove. Uz to analizira još dva novoza-vjetna teksta u kojima se Marija Magdalena izričito ne spominje, ali je u njima implicitno prisutna. To su odlomak iz Djela apostolskih (1,12-14) u kojemu se opisuje sastav prve kršćanske zajednice nakon Isusova uzašašća i odlomak iz Prve poslanice Korinćanima gdje Pavao govori o ukazanjima uskrsloga Isusa (1 Kor 15,3-8).

Ova cjelina zaključena je naslovom *Apostolica* gdje se već unutar Novoga zavjeta primjećuje razlika u kriterijima apostolstva. Ukratko: pojam apostol najširi je kod Pavla kod kojega se mogu prepoznati dva kriterija apostolstva: „svjedočenje ukazanju uskrsloga Krista i božansko poslanje naviještanja Kristove poruke“ (str. 146), a najuži je kod Luke, koji taj pojam sužava na dvana-estoricu (str. 148).

Luka je, ako možemo tako reći, odgovoran i za otpočinjanje procesa u ko-jemu se smanjivala vrijednost apostolstva Marije Magdalene, a povećavale naslage koje skrivaju njezin pravi lik. Jedino u Evanđelju po Luki nalazimo, naime, rečenicu u kojoj kaže da je Isus iz Marije Magdalene „izagnao sedam đavola“ (Lk 8,1), što je dalo poleta različitim tumačenjima njezina dotadašnjega života. Uz to jedino Luka, za razliku od ostalih evanđelista, ne navodi ime nijedne žene pa tako ni Marije Magdalene u opisu Isusove smrti na križu, što se može shvatiti kao umanjivanje njezine uloge u tom važnom kontekstu.

Treće poglavlje nosi naslov „Marija iz Magdale u antičkim spisima koji su postali apokrifi“. Autorica navodi devet takvih spisa: Epistula Apostolorum; Evanđelje po Petru; Protiv Celza; Sofija Isusa Krista; Dijalog Spasitelja; Evanđelje po Mariji; Evanđelje po Filipu; Pistis Sofija; Evanđelje po Tomi.

Navedeni spisi dijele se na dvije skupine. U prvoj su prva tri koja su čak i obrađena u istome poglavlju. Radi se o anti-gnostičkim ili barem ne-gnostičkim spisima u kojima se primjećuje tendencija umanjivanja apostolske uloge žena u odnosu na muškarce. U drugoj je skupini, od šest preostalih spisa koji se smatraju gnostičkim, Marija Magdalena prikazana kao Isusova učenica koja s njim ima poseban odnos i dolazi u sukob s drugim učenicima, osobito s prvom apostola – Petrom.

Četvrto poglavlje prikazuje povijesni put prikazivanja Marije Magdalene od apostolice do grešnice u kojemu se primjećuje „strategija umanjivanja važnosti“ koja odražava umanjenje važnosti položaja žena u strukturama Crkve.

Posljednja, peta cjelina donosi Legende o Mariji Magdaleni, i to u zapadnoj i u istočnoj crkvenoj predaji. U zapadnoj predaji prisutnija je tendencija koja Mariju Magdalenu prikazuje kao obraćenu grešnicu, dok se istočna predaja više temelji na onim novozavjetnim tekstovima gdje se Marija Magdalena izričito spominje i predstavlja kao „mironosnica, prva svjedokinja Uskrsloga i prava navjestiteljica uskrsnuća“ (str. 280).

Prema tome, legende zapadne tradicije bile bi sastavni dio prije spomenute strategije umanjivanja važnosti Marije Magdalene i žena općenito u vodećim strukturama Crkve. Ostaje pak otvorena tema koliko je drukčije prikazivanje Marije Magdalene utjecalo (ili koliko nije utjecalo) i na drukčiji položaj žena u strukturama Crkve na Istoku.

U *Zaključku* autorica se usredotočuje na to kako se u predstavljanju lika Marije Magdalene vidi odnos Crkve prema shvaćanju uloge žena u vlastitim strukturama. Ta se uloga umanjivala, a time se Crkva udaljavala od one slike koju Marija Magdalena ima u kanonskim evanđeljima. No taj se proces nije događao samo u Crkvi. On se događao i događa i u tzv. profanoj kulturi gdje se Marija Magdalena najčešće prikazuje kao obraćena grešnica poistovjećena s drugim novozavjetnim ženskim likovima.

Kako je detaljno protumačeno u prvome poglavlju, to se poistovjećivanje u ovoj knjizi redovito promatra kao spajanje različitih ženskih likova u jedan lik Marije Magdalene. No posljedica tog spajanja nije mozaičan lik Marije Magdalene koji bi se dao vidjeti u svom pravom izdanju, kad bi se samo uklonili oni kamenčići koji tom liku ne pripadaju. Zadatak je puno teži. Spajanjem više novozavjetnih ženskih likova u jedan kao i drugim procesima prisutnima u apokrifima, legendama, propovijedima i profanoj kulturi, pravi lik Marije Magdalene zapravo se raspršio te ga je potrebno reintegrirati na temelju onih tekstova iz Svetoga pisma koji izričito o njoj govore.

Između redaka ove knjige stalno se probija misao da je temelj reintegracije lika Marije Magdalene njezin odnos s Isusom Kristom, pa iz tog odnosa treba tražiti i njezino mjesto u strukturama Crkve. To zapravo vrijedi za sve biblijske likove, i ženske i muške.

Zaključujem nekolikim dojmovima koje je ova knjiga ostavila na mene kao čitatelja. Prije svega, knjiga mi je pružila zadovoljstvo svojom stručnošću, znanstvenim aparatom i jasnoćom jezika; saznao sam puno novih podataka

koje nisam znao; već poznate biblijske tekstove čitao sam iz jedne druge točke gledišta do koje, polazeći iz muške perspektive, vjerojatno nikada ne bih došao bez ženskoga vodstva.

Domagoj Runje

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu

Dok se u prvom dijelu navedene knjige istražuje identitet Marije Magdalene u Novom zavjetu, u drugom dijelu autorica Irena Sever Globan sistematski analizira vizualnu prikaz Marije Magdalene u filmu pa i općenito u popularnoj kulturi, nudeći pritom povijesni prikaz biblijskih filmova sve do najnovijeg, *Maria Magdalena* Gartha Davisa iz 2017. godine.

Iako je istraživanje Marije Magdalene u filmu svojevrsna knjiga u knjizi, u ovom prikazu smatramo to zasebnom knjigom, naslovljenom „Bludnica, obraćenica, učenica: 120 godina Marije Magdalene na filmu“. Samim naslovom autorica je skicirala glavna polazišta u poimanju biblijskog lika. Od preljubnice, koja je svojim suzama Isusu prala noge i otirala ih svojom kosom, do Isusove učenice. Knjiga se dijeli na dva velika poglavlja. Prvo, dosta kraće, naslovljeno je „Marija Magdalena u popularnoj kulturi“, a drugo „Marija Magdalena na filmskome platnu“.

U prvom poglavlju autorica etablira ključna pitanja kojima se vodi u svojem istraživanju. A to su: „Zašto baš Magdalena a ne neka druga žena iz Svetog pisma ili kršćanske tradicije, i dandanas golica maštu? Što u toj najpopularnijoj svetici popularne kulture zapravo tražimo?“ Unutar popularne kulture, filmski medij zauzima posebno mjesto, jer vizualni mediji kroz prikaze određenih stvari, osoba, pojava i događaja oblikuju naša mišljenja i uvjerenja a na temelju njih i naše vrijednosti. Dodala bih da mediji afirmiraju i vladajuću ideologiju. U mnogim prikazima Mariju Magdalenu predstavlja se kao grešnicu dobrog srca, tip žene koji nalazimo u žanru westerna, pogotovo kao suprotnost ženi majci. Western spominjem jer je možda primjer koji najbolje ilustrira kako se određeni mitovi, uvjerenja, i vrijednosti pomoću medija prenose i učvršćuju u kolektivnoj svijesti. Istraživanja otkrivaju u kojoj se mjeri pojedincu isprepliću osobne i kolektivne slike koje on nesvjesno poima kao svoje.

U medijima nailazimo i na reprezentacije muškog i ženskog, odnosno „ispravne predodžbe“ ženstvenosti i muževnosti pa tako i rodni stereotipi s obzirom na žene ali i na muškarce. Autorica se u tom kontekstu poziva na feminističku filmsku teoriju koja želi promijeniti negativnu percepciju i samo-

percepciju žene. Među feminističkim teoretičarkama izdvaja se Laura Mulvey čiji esej „Visual Pleasure and Narrative Cinema“, objavljen 1973. u utjecajnom britanskom časopisu *Screen*, razlikuje između termina „gaze“ i „look“, za koje hrvatski jezik nema adekvatni prijevod.

U drugom poglavlju autorica sistematski analizira reprezentaciju lika Marije Magdalene u filmu, počevši od ere nijemog filma, preko holivudskog biblijskog filma, europskih klasika, holivudskih blockbustera do najnovije produkcije iz 2017. godine.

Knjiga Irene Sever Globan prvo je iscrpno istraživanje prikazivanja Magdalene u filmu, a u kojoj mjeri popularna kultura reflektira društvenu svijest pokazuje izrazita popularnost kontroverznog romana *Da Vincijev kod* Dana Browna, nakon čijeg izlaska se budi posebni interes za Mariju Magdalenu.

U istraživanju lika Magdalene autorica se koncentrira na one filmove, odnosno na one prikaze, koji su postigli veliki uspjeh kod publike i filmskih kritičara i koji su u kolektivnoj memoriji ostavili najveći trag u oblikovanju slike o novozavjetnim osobama. Radi se o filmovima koji su najčešće citirani u znanstvenoj literaturi s područja filma i religije. Veliku ulogu u odabiru korpusa igra i dostupnost filmova jer su neki na žalost izgubljeni ili oštećeni. Također su analizirani filmovi u kojima je Magdalena središnji lik. U ranom razdoblju kinematografije je Marija Magdalena dobila mjesto protagonistice u četiri filma: *Otkupljena – Epizoda iz Svete Biblije*, Saffi-Comerio/Milano Films iz 1908., *Marija Magdalena*, Arthur Maude iz 1914., *Marija iz Magdale* talijanskog redatelja Alda Molinarija iz 1918. i *Otkupljenje* Carmina Gallonea iz 1919.

Premda navedeni filmovi više nisu dostupni, zanimljivo je primijetiti veliki broj biblijskih filmova općenito, ne samo s Marijom Magdalenom kao središnjim likom. U ranom razdoblju filma žanrovi su se tek razvijali, a veliki broj biblijskih filmova i nemali broj dugometražnih filmova s biblijskom tematikom ukazuju na potrebu vizualne reprezentacije biblijskih priča i tema.

Iz ere nijemog filma autorica ističe 45-minutni film *Život i muka Isusa Krista* (*La Vie et la Passion de Jésus Christ*) Luciena Nongueta i Ferdinanda Zecche. Osim što je film uvršten na Vatikansku filmsku listu najboljih filmova u kategoriji religijske tematike, moguće je da se radi o prvom obojenom dugometražnom filmu. Marija Magdalena prikazana je u bijeloj haljini s crnim povezom oko struka, dugim ogrlicama oko vrata te duge bujne crne raspuštene kose, dakle atributima koji će slijediti gotovo sve filmske Magdalene u budućim produkcijama. U filmu *Život i muka Isusa Krista* potvrđuju se mentalne slike o novozavjetnim događajima i stereotipi o Magdaleni kao grešnici.

Koliko je bitan ne samo filmski tekst već i paratekst, odnosno popratni materijal filma, pokazuju kritike i reakcije na filmove koje je autorica uvrstila u korpus svojeg istraživanja. Tako citira tekst iz časopisa *La vita cinematografica* od 22. ožujka 1919. u kojem se kritizira prikaz Magdalene kao pokajnice i otkupljenice kao i činjenica da je Isus prikazan bez blistave svjetlosti. Reklame također pripadaju paratekstu, tako autorica izdvaja problematičnu najavu iz časopisa *The Billboard* iz 1914. u kojoj se publika pokušava privući obećanjem da se radi o „istinitim povijesnim činjenicama vezane za Judinu izdaju Učitelja“.

Iz razdoblja zrelog zvučnog filma do 60-ih godina dvadesetog stoljeća izdvojena su dva značajna holivudska filma o Isusu: *Kralj kraljeva* Nicholasa Raya 1961. i *Najveća priča ikad ispričana* George Stevensa 1965. godine. U tim visokobudžetnim filmovima biblijski likovi nisu vjerno prikazani a redatelji su bili primorani u dramu unijeti i akciju kako bi privukli sve zahtjevniju publiku. Istovremeno je u filmu Nicholasa Raya Evanđelje razvodnjeno kako se nitko od gledatelja ne bi povrijedio, dok Mariju Magdalenu glumi atraktivna glumica Carmen Sevilla koja je trebala unijeti dinamiku i uzbuđenja.

Sredinom prošlog stoljeća u Europi se razvija modernistički autorski film. Kao istaknuti primjeri mogu se navesti autori francuskog novog vala, a u talijanskoj kinematografiji Pier Paolo Pasolini čiji se nagrađivani film *Evandjele po Mateju* iz 1964. smatra „biserom kristološkog filma“. Pasolini prikazuje Mariju Magdalenu tek u završnim scenama kao nijemu i pasivnu promatračicu Kristove muke. Ali za razliku od drugih filmova, Pasolini Magdalenu ne ističe kao prostitutku ili grešnicu nego je ona, kao i ostale žene, prikazana kao stara, neatraktivna i aseksualna žena.

Od mnoštva filmova koja je autorica obradila vrijedi navesti dva koja dobro pokazuju tendencije u poimanju lika Marije Magdalene: *Pasija* Mela Gibsona iz 2004. i *Marija Magdalena* Gartha Davisa. U Gibsonovom filmu seksipilna Monica Bellucci glumi Magdalenu, a u Davisovoj produkciji mlada eterična glumica Rooney Mara koja je, među ostalim, poznata po svojoj ulozi androgine Lisbeth Salander. Gibson poistovjećuje ženu grešnicu uhvaćenu u preljubu sa Marijom Magdalenom i time slijedi potpuno stereotipski prikaz. Sasvim je suprotno u filmu Gartha Davisa. Već od uvodnih kadrova, Magdalena je prikazana kao empatična i odlučna inteligentna žena čiji je jedini grijeh neprihvatanje patrijarhalnih zakona i želja da slijedi Isusa. Njezin odnos prema Isusu obilježen je povjerenjem i prijateljstvom, Magdalena je prikazana kao osoba koja Isusa razumije više od ostalih, a zanimljivo je spomenuti i to da se, uz oslobođeni nestereotipni lik Magdalene, mijenjaju i Isusove karakteristike. Autorica navodi da su neki filmski kritičari Isusa u ovom filmu nazvali „feminističkim“.

Knjiga završava opservacijom da je filmska Marija Magdalena odraz vremena i njegovog vjerovanja, pa se Magdalena prikazuje ponekad kao *femme fatale* i kurva koja se obratila, a ponekad kao Isusova učenica i apostolica. Svim filmovima zajedničko je to da Magdalena nije samo Magdalena, „ona nikad ne opstoji sama za sebe“ i uvijek ukazuje na „Onoga koji ju je spasio“. Autorica ipak smatra da je filmska Magdalena-učenica korak u pravom smjeru.

Smatram da knjiga „Marija Magdalena: od Isusove učenice do filmske bludnice. Teološko-kulturalna analiza“ zaslužuje pohvale iz više razloga. Ona predstavlja prvi i vrlo sustavni prikaz lika Marije Magdalene u filmu i popularnoj kulturi i pritom obuhvaća ne samo filmski tekst, već i paratekstove koji nam omogućuju uvid u recepciju filmskih produkcija.

Blažena Radas

Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu